

Судова фармація: до проблеми наркоманії і полінаркоманії у світі і в Україні

В.В.Шаповалов, В.О.Шаповалова, В.О.Омельченко

Головне управління охорони здоров'я Харківської обласної державної адміністрації,
Інститут підвищення кваліфікації спеціалістів фармації Національного фармацевтичного університету
Харків, Україна

У статті наведено результати вивчення причин та особливостей зловживання психоактивними речовинами, а також формування наркоманії та полінаркоманії з позиції судової фармації. На прикладах із судово-фармацевтичної практики надано особливості незаконного обігу наркотичних засобів в Україні та країнах світу.

Ключові слова: судова фармація, наркоманія, полінаркоманія, психоактивні речовини.

ВСТУП

Проблема наркотизації населення як у світі, так і в Україні зокрема внаслідок дії транснаціональних злочинних угруповань в останні роки набула особливого значення, адже тільки за цей час кількість споживачів психоактивних речовин (ПАР) збільшилась у декілька разів. За даними експертів, в Україні із 46-мільйонним населенням кількість наркозалежних становить до 2 млн осіб, що в 10-15 разів перевищує офіційні дані, які надають МОЗ України і МВС України. Щорічно кількість наркоспоживачів у країні зростає від 5% до 8% [2, 9]. Судово-фармацевтичними дослідженнями доведено, що від різних класифікаційно-правових груп ПАР виникають відповідні види адиктивної залежності. Так, від зловживання ПАР класифікаційно-правової групи (КПГ) «наркотичні засоби» виникають наркоманії; від зловживання ПАР КПГ «психотропні речовини», «прекурсори» або «легкі розчинники» — токсикоманії; від зловживання ПАР алкоголю, що входить до алкогольвміщуючих засобів, — алкоголізм; від зловживання ПАР тютюну (нікотин) — нікоти-

нова токсикоманія, нікотинізм; від зловживання ПАР інших КПГ — лікарська залежність; від зловживання комбінацій психотропних речовин, прекурсорів, летких розчинників з ПАР інших КПГ — політоксикоманії; від зловживання комбінацій наркотичних засобів з ПАР інших КПГ — полінаркоманія. Окремо слід виділити побічну дію від зловживання або вживання ПАР не за призначенням лікаря [15].

Метою дослідження було вивчити причини, особливості зловживання психоактивними речовинами та формування наркоманії і полінаркоманії на засадах судової фармації.

В якості матеріалу дослідження виступала наукова література щодо проблеми наркоманії і полінаркоманії в Україні і країнах світу. При проведенні дослідження використовувалися методи документального та нормативно-правового аналізу.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

За результатами дослідження встановлено, що в 2009 р. у всіх країнах світу хоча б один раз були заборонені для обігу наркотичні засоби і психотропні речовини, лікарські засоби з психоактивними властивостями, які вживали від 149 тис. до 27 млн осіб у віці від 15 до 64 років, що складає 3,3-6,1% населення. У Росії нараховується більше 2,5 млн наркозалежних осіб і більше 5,1 млн осіб, які іноді зловживають ПАР. При цьому Росія є першою державою у світі, де зловживають 21,0% героїну, що виробляється у світі та 5% опіумвміщуючих засобів [6]. Найбільше зловживають канабісом, при динаміці зменшення попиту в деяких країнах і регіонах на героїн, кокаїн і опій. Приклад 1 із судово-фармацевтичної практики щодо незаконного обігу наркотичних засобів наведений нижче [1].

Приклад 1. Слідчим СВ Іллічівського РВ ГУ МВС України в Запорізькій області порушено кримінальну справу за ч. 1 ст. 309 і ч. 1 ст.

317 Кримінального кодексу України (ККУ). У ході досудового слідства було встановлено, що 20.01.2012 р. співробітниками служби БНОН під час проведення комплексу оперативно-розшукових заходів Іллічівського району м. Маріуполя затриманий гр. А. (38 років, раніше неодноразово судимий за ст. 309 ККУ), який в приміщенні свого домоволодіння організував місце для виготовлення та вживання наркотичних засобів особами з числа хворих на наркоманію. Слідчим у присутності понятих за місцем проживання гр. А. був проведений санкціонований обшук, в ході якого виявлено та вилучено кухонний посуд з нашаруваннями речовини зі специфічним запахом, що згідно з висновком судової хіміко-фармацевтичної експертизи (СХФЕ) є особливо небезпечним наркотичним засобом — опієм, вагою 0,06 г. Гр. А. пояснив, що, звільнившись з місць позбавлення волі, не маючи постійного доходу і місця роботи, страждаючи психоневрологічними розладами здоров'я внаслідок тривалого вживання наркотичних засобів, увійшов до складу організованої злочинної наркогрупи у складі трьох осіб, яким надав свій будинок в якості приміщення, де вони спільно незаконно виготовляли розчин опію та збували особам, які страждають на наркоманію. Після придбання дози наркозалежні особи робили собі ін'єкцію прямо в приміщенні домоволодіння. Орендною платою виступала щоденна доза. По справі проводяться 5 СХФЕ, 7 судово-медичних (СМЕК), 7 судово-наркологічних (СНЕК), 3 судово-психіатричні експертизи (СПЕК), з яких 1 стаціонарна і 2 амбулаторні. Злочинці заарештовані, досудове слідство триває.

Велике значення має політика держав з координації зусиль у протидії транснаціональним і прикордонним наркоугрупованням, які використовують території держав для переміщення ПАР (героїн, кокаїн, опій, лікарські засоби) з ціллю їх незаконного обігу і поширення доступності серед населення. Нижче наведено приклад 2 із судово-фармацевтичної практики щодо незаконного обігу наркотичних засобів [14].

Приклад 2. Правоохоронними органами Російської Федерації 12.08.2011 р. проведена успішна операція з припинення незаконної діяльності транснаціонального злочинного наркоугруповання, в результаті було затримано керівника цього наркосиндикату під назвою «Рука з очима» гр. О., який особисто вбив 300 осіб і наказав убити ще 600 громадян. Це угруповання займалося незаконним обігом кокаїну, героїну та поставкою їх до США, країн ЄС і СНД.

Особливе занепокоєння викликає те, що в

Україні серед 176 тис. наркоспоживачів (хворих злочинців) більше 5 тис. становлять неповнолітні і молоді особи у віці до 18 років [7]. У цілому ж за 2006-2011 рр. рівень наркоманії серед школярів та студентів зріс у 6-8 разів. Існує стабільна тенденція зростання попиту на лікарські засоби, що відпускаються за рецептом або без рецепта лікаря і є основою для модифікації заборонених до обігу ПАР [12]. Так, у модифікації використовуються лікарські засоби від кашлю, грипу, головного болю, що містять кодеїн, фенілпропаноламін та інші ПАР. Нижче наведено приклади 3-4 із судово-фармацевтичної практики щодо розповсюдження ПАР у молодіжному середовищі [5].

Приклад 3. Слідчим СВ КГУ ГУ МВС України в Кіровоградській області порушено кримінальну справу за ознаками ч. 2 ст. 307 ККУ. У ході досудового слідства було встановлено, що 13.01.2012 р. співробітниками служби БНОН під час проведення комплексу оперативно-розшукових заходів по реалізації оперативно-розшукової справи проведені оперативні закупівлі в різних районах м. Кіровограда, в ході реалізації яких задокументовано злочинну діяльність гр. Б. (35 років, непрацюючого), який за місцем свого проживання збув за 900 грн студенту одного із вищих навчальних закладів флакон з рідиною, що згідно з висновком із СХФЕ є розчином опію об'ємом 0,014 мл, віднесеного до особливо небезпечних наркотичних засобів. При проведенні слідчим у присутності понятих санкціонованого обшуку в квартирі гр. Б. було виявлено та вилучено: медичний шприц, в якому знаходилася рідина, що згідно СХФЕ є розчином опію об'ємом 0,015 мл; скляну пляшку з рідиною, що згідно СХФЕ є розчином опію об'ємом 0,05 л, дві пластикові пляшки, в першій знаходилася рідина, що згідно із СХФЕ є ацетоном (прекурсор), об'ємом 0,5 л; у другій — рідина, що згідно із СХФЕ є розчинником №646 об'ємом 0,5 л; посуд з нашаруваннями речовини темно-коричневого кольору, що згідно із СХФЕ є опієм. Злочинця заарештовано, слідство триває.

Приклад 4. Слідчим СВ КГУ ГУ МВС України в Кіровоградській області порушено кримінальну справу за ознаками ч. 2 ст. 307 ККУ. У ході досудового слідства було встановлено, що 13.01.2012 р. співробітниками служби БНОН під час проведення комплексу оперативно-розшукових заходів по реалізації оперативно-розшукової справи біля одного з навчальних закладів м. Кіровограда затримано гр. К. (23 років, раніше судимий за ст. 309 ККУ, мешканець м. Кіровограда), який збув неповнолітньому учню гр. А. за 120 грн

10 г речовини рослинного походження, що згідно з висновком СХФЕ є марихуаною, особливо небезпечним наркотичним засобом. Після чергового збуту гр. К. був затриманий на місці злочину співробітниками служби БНОН, які виявили і вилучили у нього 10 г речовини рослинного походження, що згідно з висновком СХФЕ є марихуаною, особливо небезпечним наркотичним засобом, який гр. К. зберігав з метою збуту. По справі проводяться 3 СХФЕ, 3 СМЕК, 3 СНЕК, 1 амбулаторна СПЕК. Злочинець арештований, досудове слідство триває.

За результатами огляду наукової літератури по питанням судової фармації, наркології, психіатрії, криміналістики, кримінального права встановлено існування цілого ряду причин, які викликають розвиток залежності від ПАР у вигляді наркоманії (полінаркоманії). Так, необхідно виділити соціально-економічні причини, до яких відносяться: неблагополучні сім'ї (алкоголізм або наркоманія батьків, бідність, неповні сім'ї), безробіття, суспільна невлаштованість, війни, загальна кримінальна злочинність у суспільстві, вплив оточення на соціально незахищені групи населення та інше. Серед інших соціальних факторів необхідно відмітити безглуздість існування, непотребу людини в сучасному суспільстві, що призводить до необхідності самоствердження особистості через створення своєї власної культури, яку суспільство не визнає та не сприймає і в якій зловживання ПАР не тільки не вважається аморальним, а навіть є обов'язковою умовою. Так, серед молодіжної частини населення до найбільш розповсюджених причин розвитку наркоманії можна віднести такі особливості поведінки в соціумі, як копіювання старших і більш авторитетних однолітків, бунтарство, авантюризм, підвищена або занижена самооцінка, зацікавленість, подразливість, часті зміни настрою, соромливість, замкненість, демонстративність у поведінці, схильність до театральних ефектів, прагнення показати себе у вигідному світлі. У цьому плані громадяни зрілого і похилого віку рідше стають наркоманами, тому що вони мають моральні переконання, життєвий досвід та інформованість про негативні наслідки зловживання ПАР, але є проблеми, що пов'язані із залежністю від лікарських засобів [8].

Наступною причиною виникнення наркоманії (полінаркоманії) у світі і в Україні є територіально-географічні особливості: мешкання в місцевості, де дуже розповсюджено зловживання ПАР; мешкання в соціально нерозвинених містах, областях, країнах; на шляхах наркотрафіку ПАР. Наприклад, сьогодні наркоманія

найбільш поширена в мегаполісах, в містах промислового виробництва в порівнянні із сільською місцевістю. В Україні це Донецьк, Дніпропетровськ, Луганськ, Одеса, Харків, Київ [4].

Окреме місце в ряду причин виникнення наркоманії (полінаркоманії) займає генетична схильність організму індивідууму до ПАР, що призводить до розвитку різних видів адиктивної залежності, яка супроводжується рядом супутніх захворювань, зокрема психічних та неврологічних розладів здоров'я. За даними досліджень І.В.Лінського, І.К.Сосіна, О.І.Мінка встановлено, що схильність до наркоманії (полінаркоманії) може передаватися на генетичному рівні, коли в родині серед першого та другого ступенів спорідненості виявляються різні адиктивні розлади здоров'я (алкоголізм, наркоманія, тютюнопаління, полінаркоманія, токсикоманія, психоневрологічні розлади). Автори відмічають, що наркозалежні особи частіше мають алкогольну спадковість. Так, зловживання вагітною жінкою алкоголем, наркотичними засобами або тютюном впливає на подальший розвиток і здоров'я дитини, а для нормального розвитку плода дуже велике значення має здоров'я і поведінка матері. Крім того, в осіб, схильних до наркоманії, а також психічно хворих швидше формується залежність від ПАР [13].

Особливої уваги заслуговують причини формування ранніх, юнацьких і підліткових наркоманій (полінаркоманій). Так, часті і тяжкі хвороби в ранньому дитинстві негативно позначаються на здібності організму сперечатися різним шкідливим впливам, що в кінцевому результаті може викликати відхилення в психічному розвитку, яке пізніше стає підґрунтям для виникнення наркоманії (полінаркоманії) [3, 7].

ОСОБЛИВОСТІ ЗЛОВЖИВАННЯ ПАР

За результатами огляду літературних джерел щодо проблеми наркоманії і полінаркоманії у світі і в Україні з'ясовано, що зловживання ПАР наркозалежними особами має деякі особливості [12]:

1. ПАР вживають експериментально, із бажання відчувати на собі ейфоризуючий ефект (так вживають ПАР підлітки, які бажають спробувати усе на світі і зробити свої висновки).

2. ПАР вживають епізодично, у силу обставин, що склалися (за компанію, під тиском однолітків, слабохарактерні люди, які не в змозі відстояти свою точку зору і протистояти чужій волі).

3. ПАР вживають систематично, за певною схемою, за установленими для самих себе пра-

вилами (на вихідних, на день свого народження, на дискотеці, у клубі, на концерті).

4. ПАР вживають постійно, в результаті адиктивної залежності (тобто ця категорія споживачів ПАР становить групу наркозалежних пацієнтів).

5. Особлива група споживачів ПАР — «наркомани з неволі», які отримали адиктивну залежність від ПАР в результаті лікарських помилок, коли нераціональне призначення лікарем наркотичних анальгетиків або психотропних седативних, снодійних препаратів призвело до розвитку лікарської залежності, яка поступово, непомітно для самого хворого переходить у хворобу — наркоманію (полінаркоманію).

6. Ін'єкційне вживання ПАР, що призводить до захворювання на ВІЛ/СНІД та ін.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАРКОМАНІЇ

Встановлено, що формування наркотичної залежності протікає поступово, а відправним моментом є перша спроба ПАР. Підлітки, наприклад, використовують ПАР не заради одержання ейфоризуючого ефекту, про який вони мають лише приблизне уявлення, а задля реалізації якоїсь іншої своєї потреби (наприклад, з необхідності взаємодії з однолітками або «на зло батькам»). Частіше за все перша спроба ПАР не викликає ейфоризуючого ефекту, а навіть може викликати неприємні відчуття. Перша спроба ПАР (за винятком рідких випадків) не призводить до реальних фізіологічних змін обмінних процесів у мозку і не стосується емоційної, вольової та моральної сфер життя особи; зберігаються основні життєві орієнтири і цінності. Проте саме в цей період у край важливо усвідомлення людиною небезпеки наркоманії [10].

Отже, у формуванні наркоманії велике значення набуває перше відчуття ейфоризуючого ефекту, коли ще не розвивається толерантність до ПАР, а ейфоризуючий ефект залишається найбільш яскравим. Потрапляючи у кров, ПАР пов'язується зі специфічними опіатними рецепторами, що супроводжується певними реакціями (зменшення больової чутливості, підвищення настрою, почуття задоволення). У результаті у людини розвивається відчуття глибокої насолоди, яке змінюється почуттям повного благополуччя, незвичайної легкості (ейфорії). Окрім цього, більшість ПАР викликають: яскраві зорові і слухові галюцинації; полегшення самопочуття при втомі, голоді; внутрішній підйом, прилив сил, енергії; змінюється

і сприйняття навколишнього оточення; мова і асоціативні розумові процеси прискорюються, з'являється рухове збудження; зустрічаються синестезії, коли кольори «чуються», а звуки «бачаться», створюючи вигадливі картини; спотворюється сприйняття власного тіла, пропорцій і положення в просторі, зникає правильне відчуття часу; виникає відчуття впевненості у власних силах, розумі, таланті, всі проблеми здаються незначними і легко подоланими. При цьому у більшості випадків не формується фізична залежність від ПАР, а при відсутності ПАР не виникає абстинентний синдром. Втім розвинена психічна залежність стає настільки сильною, що без ПАР особа вже відчуває себе некомфортно, попередні інтереси і захоплення відступають на задній план, не йдуть ні в яке порівняння з почуттями, яке робить наркотичний дурман. Усе це примушує людину знову і знову звертатися до вживання ПАР [16].

У подальшому психічна залежність прогресує. Так, при відсутності ПАР людина починає відчувати занепокоєння, тривогу, дратівливість. Прийом ПАР зумовлений вже не стільки бажанням досягнення ейфоризуючого ефекту, скільки необхідністю зняти напругу, заспокоїтися. Психічна залежність проявляється абесивним і компульсивним потягом до ПАР. При абесивному типі хворі відчувають постійну потребу в прийомі ПАР: потяг до ПАР не стихає навіть вночі, порушуючи сон, і різко посилюється в часи звичайного прийому ПАР. Компульсивна потреба характеризується раптовими виникненнями неподоланого потягу до ПАР: усі думки і дії хворих спрямовані на одну ціль — отримати ПАР, а разом із ним і колишнє відчуття ейфорії. Відбуваються характерні зміни особистості за наркотичним типом: зростає байдужість до родичів і близьких, друзів, з'являються проблеми в родині, на роботі, у навчанні, людина стає безвідповідальною, не цікавиться навколишнім світом, ігнорує моральні і правові норми. Результат — повна моральна, соціальна і правова деградація особистості [4].

Одночасно розвивається толерантність до ПАР, що в подальшому призводить до формування фізичної залежності (головний біль, нудота, блювота, слезотеча, ринорея, гіпергідроз, діарея, ломота, біль у всьому тілі і внутрішніх органах, судоми, втрата свідомості). Цей стан неможливо усунути без спеціалізованої медико-фармацевтичної допомоги, і в більшості випадків він стає причиною здійснення будь-яких злочинів з ціллю отримання ПАР.

ВИСНОВКИ

Проведення державної політики щодо профілактики й активної протидії наркотизації серед усіх прошарків населення на основі результатів судово-фармацевтичних досліджень є одним із стратегічних напрямів діяльності державних органів влади, органів внутрішніх справ, Служби безпеки, Генеральної прокуратури, органів контролю, органів охорони здоров'я, адвокатури, громадських організацій і розглядається як суттєвий чинник стабілізації загальнокриміногенної, медико-фармацевтичної і соціально-економічної ситуації в державі.

ЛІТЕРАТУРА

1. В Мариуполе наркоман сдавал свое жилье за дозу опия [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.0629.com.ua/news-18386.html>.
2. В Україні проблема з наркотиками досягла критичної точки. Подальше зволікання може призвести до незворотних процесів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/riven-narkotizaciyi-ukrayini-nayvischiy-u-yevropi.html>.
3. Васіна Ю.В. Організаційні дослідження судової фармації щодо протидії наркотизації молоді психоактивними речовинами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. фармацевт. наук: спец. 15.00.01 «Технологія ліків та організація фармацевтичної справи» / Ю.В. Васіна. — Харків, 2009. — 23 с.
4. Епідемії алкоголізму та наркотоксикоманії в дзеркалі медичної статистики МОЗ України // [І.В.Лінський, О.І.Мінко, Л.І.Дьяченко та ін.] // Аналітично-статистичний довідник 1990-2008 рр. — Х.-К.: Пляяда, 2009. — 168 с.
5. Кировоградец торговал наркотой возле учебного заведения // Новости Кировограда [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ugorod.kr.ua/news/2012-01-13-9420.html>.
6. Кокин В. 26 июня — международный день борьбы с наркоманией [Електронний ресурс] / В.Кокин. — Режим доступу: <http://proufu.ru/content/view/>.
7. Курижева О.О. Судово-фармацевтичне попередження адиктивної залежності та наркозлочинності серед неповнолітніх: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. фармацевт. наук: спец. 15.00.01 «Технологія ліків, організація фармацевтичної справи та судова фармація» / О.О. Курижева. — Харків, 2011. — 24 с.
8. Лечение зависимостей. Полный справочник / Под ред. Ю.Ю.Елисеева. — М.: Эксмо, 2008. — 640 с.
9. Наркотики: особлива небезпека / [О.М.Бандурка, В.В.Акімов, П.В.Волошин та ін.]. — Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. — 172 с.
10. Омельченко А. Наркотики — це звір, який пожирає людей зсередини / А. Омельченко // Український вісник психоневрології. — 2011. — Т. 19, вип. 2 (додаток). — С. 73.
11. Омельченко В.О. Судова фармація: обґрунтування заходів протидії поширенню наркоманії на рівні закладів освіти / В.О.Омельченко // Досудове слідство, фармацевтичне і медичне право як складові державної політики України у протидії наркозлочинності та поширенню наркоманії: від поліцейської хімії і судової фармації до фармацевтичного і медичного законодавства, соціальної, доказової медицини і фармації: VIII Міжнар. наук.-практ. конф., 18-19 листоп. 2011 р.: тези доп. — Х., 2011. — С. 224-226.
12. Сосин И.К. Героиновая наркомания / И.К.Сосин, Ю.Ф.Чуев. — Х.: Полиграфсервис, 2002. — 147 с.
13. Судово-фармацевтичний моніторинг поширеності розладів здоров'я серед жінок з наркотичною залежністю / [В.О.Петренко, В.О.Шаповалова, В.Ю.Конєва, І.В.Лінський] // Фармацевтичний журнал. — 2011. — №4. — С. 35-38.
14. У Мексиці затримали підозрюваного в причетності до 900 вбивств [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://24tv.au/home>.
15. Фармацевтичне законодавство: навчальний посібник. (Серія: Фармацевтичне право) / [В.О.Шаповалова, В.В.Шаповалов, М.М.Халін та ін.]; за заг. ред. В.О.Шаповалової. [2-е вид.]. — Х., 2010. — 142 с.
16. Шаповалов В.В. (мл.) Судова фармація, судова наркологія: метод оцінювання схильності до психічних та поведінкових розладів здоров'я внаслідок зловживання психоактивними речовинами / В.В.Шаповалов (мл.), І.В.Лінський // Фармацевтичний журнал. — 2010. — №1. — С. 36-41.

В.В.Шаповалов, В.А.Шаповалова, В.А.Омельченко. Судебная фармация: к проблеме наркомании и полинаркомании в мире и в Украине. Харьков, Украина.

Ключевые слова: судебная фармация, наркомания, полинаркомания, психоактивные вещества.

В статье приведены результаты изучения причин и особенностей злоупотребления психоактивными веществами, а также формирования наркомании и полинаркомании с позиции судебной фармации. На примерах из судебно-фармацевтической практики представлены особенности незаконного оборота наркотических средств в Украине и странах мира.

V.V.Shapovalov, V.A.Shapovalova, V.A.Omelchenko. Forensic pharmacy: the problem of drug addiction and polynarcomany in the world and in Ukraine. Kharkiv, Ukraine.

Key words: forensic pharmacy, drug addiction, polynarcomany, psychoactive substances.

The results of studying of the causes and characteristics of abuse by the psychoactive substances, as well as the formation of drug addiction and polynarcomany from the position of forensic pharmacy were given. On examples from the forensic and pharmaceutical practice the particularities of drug trafficking in the Ukraine and other countries of the world were shown.

Надійшла до редакції 04.10.2011 р.